

Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu

Prof. Kessler ve Prof. Rustow

Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu

Geçen ay toplanan İktisat Fakültesi Profesörler Meclisi, İktisat Fakültesine 20 yıla yakın bir müddet hizmet etmiş ve 1963 de Almanyada hayata gözlerini kapamış iki Alman Profesörü için saygı durumunda bulduktan sonra meslekî bağlılık davranışı olarak Fakülte Dergisinde, ifa ettikleri hizmetlerin Meclis âzaları tarafından belirtilmesine karar vermiştir. Aşağıdaki paragraflar bu kararın tatbikatına katılmak maksadiyle kaleme alınmıştır.

I

Her iki Alman Profesörü Türkiye'nin bir zamanlar tek tam kadrolu Üniversitesi olan İstanbul Üniversitesinde hizmete başlamaları, iktisadî ve içtimaî ilimler çevremizin bugünkü gençliği için artık bir mazi olan yakın tarihe dönme ve bunun için de bir giriş yapma suretiyle aydınlanabilecektir.

Türkiyede Üniversite hayatının Selçuk veya Osmanoğulları devirlerinden biriyle yahut Tanzimatla başlatılması ve bu devre içinde içtimaî neviden öğretim sayılabilecek ne gibi disiplinlerin bulunduğu yoklanması meselelerini bir tarafa bırakarak Cumhuriyet devrine atlayacak olursak yalnız İstanbul'da İstipdat ve Meşrutiyet'den aktarma bir Darülfünun'un bulunduğu görülür¹. Bu müesseseye 1923 den sonra bir defa muhtariyet verilmiş, sonra geri alınmış, 1933 de «İnkılâbın prensiplerine yabancılığı» gibi mucip bir

1) Bk. M. Hartman: Biefefe aus der Türkei, 1909, Berlin.

sebeple islâhına gidilmiş idi. Türkiyenin biricik tam Üniversitesinde - ki tam demekle o zaman noksan Fakülteli Ankara Üniversitesini unutmadığımızı söylemek istiyoruz - bu reform hareketinin yapılmasına Ankara'ca lüzum görüldükten sonra mevcut Darülfununun bir günde ilga edildiği ve aynı günde yerine Üniversitenin ihdas olunduğu malûmdur². Türkiyenin bu neviden kültürel iç hâdisesi cereyan ederken Almanyada Nasyonal - Sosyalist Partinin iş başına geçtiği, yeni siyasî ideoloji ile anlaşmayan bir çok akademisyenlerin de vazifelerinden uzaklaştırıldığı aynı derecede bilinir. Biri iç kültürel, diğeri dış siyasî iki hâdisenin birleşme noktasında, vazifelerinden uzaklaştırılan Alman ilim adamlarından mürekkep bir zümrenin islâh edilen Türk Üniversitesine daveti yer alacak, sayısı 60'ı geçen Alman akademisyeni 1933 - 1934 ders yılı başında ve devamınca yeni Üniversitenin dört Fakültesinde - Edebiyat, Hukuk, Fen ve Tıp Fakültelerinde - vazife görecektir³. İşte, 1963 de kendi memleketlerinde emeklilik hayatı yaşarken vefat eden iki Alman Profesörü, bu zümre içinde bulunmaktadır.

II

Gerek Prof. Kessler, gerek Prof. Rustow, en geniş mânasiyle gözönüne alınacak sosyal ilimlere mensupturlar. Birincisi, Alman içtimaî politikasının değilse bile onun fikriyatına hizmet edenlerin başında gelir. Maarif Vekâleti ile yaptığı hizmet mukavelesine göre «içtimaî politika»nın Fransızcası demek olan «Prévoyance sociale - İçtimaî Basiret» disiplinine mensuptur. İkincisi henüz Almanyada belli bir akademik müesseseye intisap etmemiş olup bazı malî ve sınaî müesseselerde çalışmaktadır. Türkiyeye geldiği zaman beşerî ve iktisadî coğrafya konusu ile alâkadar olmuştur.

Gerek ilga edilen Darülfunun'da, gerek ihdas olunan Üniversitede bu iki Alman Hitlerzede - ki bu tavsif o devrin Türkçe neşriyatında bir nevi halk ifadesi olarak Alman akademisyenleri için kullanılmıştır - için en uygun Fakülte, Edebiyat Fakültesi idi. Bu Fakültede içtimaî politika ile ilgili bir disiplin yoktu. Fakat onu da icabında içine alan bir «Ahlâk ve İçtimaiyat» disiplini vardı. Keza

2) Bu hususta Osma Nuri'nin «Maarif Tarihi»ne, Prof. Cemil Bilsel'in «Üniversite Tarihi»ne bakılabilir.

3) Üniversitede Zat işleri arşivindeki kaynaklar gözden geçirilmelidir.

aynı Fakültede Coğrafya bölümü, Fakültenin en zengin şubesi idi. Bu yüzden her iki ilim adamı, Zeynep Hanım konağına - ki sonradan yanan ve şimdiki Edebiyat ve Fen Fakülteleri bölümü sahasında bulunan eski konaktır - yerleşmişlerdir. Prof. Kessler, bu suretle, Ahmet Şuayip, Zira Gökalp, Necmeddin Sadak Beylerin 1910 dan beri Edebiyat Fakültesinde tedris eyledikleri, arada bir Baltacıoğlu İsmail Hakkı, Mehmet İzzet, Mehmet Servet Beylerin de vekâlet ile idare ettikleri, 33 - 34 reformu ferdasında münhal olan İktisadiyat Kürsüsü başına getirilmiş, Prof. Rustow'da, Avrupadaki tahsillerinden yeni dönen Besim Darkot, Ahmet Ardel, Ali Tanoğlu... gibi genç coğrafyacılarla takviye edilen Coğrafya Şubesinde Prof. İbrahim Hakkı ile birlikte, beşerî ve iktisadî coğrafya tedrisatına katılmış idi. Prof. Kessler'in doçentliğini kısmen ben, kısmen de sonradan Hukuk Fakültesi doçentlerinden Muhlis Edhem Beyin delâletiyle Dr. Hükmet Somay yapıyorduk. Prof. Rustow'un doçentliğini ve tercümanlığını ise Dr. Naim Öktem'le tercüman Mehmet Ali Bey tarafından ifa edilmiştir. Bu durum 1937 senesinde İstanbul Üniversitesine Beşinci Fakülte olarak katılan yeni İktisat Fakültesi kuruluşuna kadar devam edecektir. Şunu da söyliyelim ki her iki Alman âlimi, burada anlatılmasına lüzum görmediğim Fakülte münasebetleri ve ders programları sebebiyle, bir aralık Zeynep Hanım konağı - yani Edebiyat Fakültesinin bulunduğu bina - ile Harbiye Nezareti - yani şimdiki Hukuk ve İktisat ve Tıp Fakültelerinin bulunduğu merkez binası - arasında gidip gelmeyi icap ettirecek müşterek çalışmalarına da katılmaktadırlar. Zira 33 - 34 Üniversite reformu, Hukuk Fakültesi birinci sınıf dersleri arasına Alman ilim adamlarının gösterdiği lüzum üzerine Sosyoloji dersini koymuş, Hukuk Fakültesi İktisat derslerine de Prof. Rustow'un iştiraki gerekmiştir. Fakat 1937'nin yarattığı yeni İktisat Fakültesi, her iki Profesörü, yeni Fakültenin kadrosuna alacak, bu arada Edebiyat Fakültesindeki dersleri kesilmeyecek, bunun için başka kombinezonlar bulunacaktır.

III

1933 - 34 Üniversite islahatı sırasında, Nasyonel - Sosyalizmin gadrine uğramış ilim adamlarına sempati izhari ve bunlardan gruplaşma yolunda faydalanma arzusu yüzünden «hangi ders için getirilecekleri» düşünülmeden davet edilen, 1934 den 1937 ortasına ka-

dar Edebiyat Fakültesine biraz da iğreti surette yerleşmiş olan iki Profesör, yeni İktisat Fakültesinin kuruluşu ile âdeta kendilerini bulacaklardır 4. Yeni Fakültenin tesisine biraz da onların diğer Albulacakları ile - ki bunlar da Hukuk Fakültesinde iğreti görünüyorlardı ve meselâ aralarında genç Maliyeci Neumark ve W. Röpke vardı - dâva birliği yapmaları, feyizlerini Alman Üniversitelerinden alan iki Türk iktisat mensubu ile - ki bunlar eski Darülfununun iki müderris muavini olan Ömer Celâl ve Muhlis Edhem beylerdi - birleşmeleri müessir oldu. Başka faktörlerin de katılması, Ankara'nın yeni kuruluşu projesini takviye etmesi neticesinde 1937 senesi ikinci sömestir başında tedrisata başlayan yeni Fakülte, yukarıda dediğimiz gibi, konumuz olan iki Profesör için en bereketli, Prof. Kessler bakımından Üniversite dışı çevrelere tesir edici, Prof. Rustow yönünden kendi şahsî yetişmesi için en elverişli bir muhit olmuştur.

Filhakika formasyonu Almanyada Leipzig ve Jena Üniversitelerinde, o zaman memleketimizde henüz bilinmeyen veya pek az bilinen tâbirle «Sozialpolitik» tedris etmiş olan Prof. Kessler'i, Edebiyat Fakültelerine has filozofik mahiyette bir «Sosyoloji» öğretimi ile vazifelendirmek, oldukça düşündürücü idi 5. Keza temayülü İktisat Fakültelerine mahsus bir İktisadî Coğrafya ve İktisat Tarihi disiplinine yönelmiş olan Prof. Rustow'u, sırf bir yere yerleştirmek endişesiyle Edebiyat Fakültesi kadrosuna sokmak, sadece davet edilen bir ilim adamına iş bulmak ile izah edilebilirdi. Fakat gerek bu iki şahsiyet gerek diğer hemşehrileri, inkılâp geçirmiş, iktisadî bir politika peşinde heyecanlı, fakat tereddütlü adımlar atan ve kendilerine felâket günlerinde sevgi gösterip davet etmiş bir memleketin kültürel ihtiyaçlarını az zamanda çok iyi kavradılar. Bilhassa Prof. Kessler, yaratılışı itibariyle dışa dönük, karakter bakımından cemiyete ve içtimaî aksiyona yönelici ideal bir «Basiret-i İçtimaiye» ci, bir sosyal siyasetçi idi. Disiplin olarak yabancı olduğu «Sosyoloji» öğretimini, başlangıçta üç Fakültede - Edebiyat, Hukuk, daha

4) 1933-34 Üniversite reformu henüz bir ciddi araştırma konusu olmamıştır. Reform komisyonunun evrakı, teşkili gereken Üniversite Arşivimize getirilmelidir.

5) İçtimaî Siyaset tâbiri çok önceden «Basiret-i İçtimaiye» formülü ile esasen sosyal ilimler terminolojimize girmişti. 1914-1918 arasında ise Alman kültür çevresinin tesirile M. Tekinalp tarafından «Siyaset-i İçtimaiye» tâbiri kullanılmaya başlanmıştır. Aynı devrede neşredilen «Yeni Mecmua» koleksiyonlarına bakılsın.

sonra İktisat Fakültelerinde - üzerine aldı, yahut kendisine bu üçlü vazife verildi. Terbiye müesseseleri, birbirinden duvarlarla ayrılmamış olan Almanyanın herhangi bir içtimâî ilimcisi, icabında içtimâî ilimlerin her nevini tedarik edebilirdi. Prof. Kessler de, 1937 senesi ikinci sömestre başına kadar bu vazifeyi, bazı zevatın hücum ve tenkitlerine rağmen, muvaffakiyetli sayılabilecek bir şekilde ifa etti⁶. Nihayet yeni İktisat Fakültesinde «Sosyoloji» ile birlikte «Sosyal Siyaset» disiplini tedarikatı başlayınca yüzü güldü. Zira Fakültenin «Sosyoloji - Sosyal Siyaset Kürsüsü» nün eskiden Edebiyat Fakültesinde temas ettiği «Sosyoloji» kolu kendisine ne kadar yabancı ise kürsünün ikinci bölümü, yani Sosyal Siyaset de o kadar aşınası idi. Bu aşinalık, yalnız Fakültedeki 18 şu kadar senelik Sosyal Siyaset öğretiminde işe yaramakla kalmıyacak, bilindiği gibi 1936 daki yeni Türk İş Kanununun neşrinden 1946 daki Yeni Çalışma Bakanlığının, İşçi Sigortalarının, işçi sendikalarının... kuruluşundan sonra Üniversite dışına taşacaktır⁷.

Prof. Kessler tipinde Üniversite dışı alâkalar yaratmaktan ziyade kendi içine kapalı olan Profesör Rustow ise bu kapalılık içinde mümkün olan kültürel faaliyetleri göstermekten biran geri kalmamıştır. Fakülte içinde bir ekonomi öğretim müessesesine yarışır iktisadî coğrafya ananesini kuracak, Üniversite dışı iktisadî çevrelerin, iş adamlarının üniversite ile temasını düşünmüş, akademisyenleri ve iktisat pratisyenlerini bir araya getirmiş⁸, Almanyaya avdetinden sonra Batı Almanya İktisat Vekili Prof. Erhard'ın Alman iktisadiyatına istikamet gösteren iktisadî istişare meclisinde, sonradan «Sosyal pazar - Sozialmarkt» ekonomisi diye yadedilen iktisat politikası aksiyonuna geniş ölçüde yardım etmiştir. Almanyadaki bu yardımı sonradan adım adım takip edenler Profesörün 1937 den sonra İstanbuldaki İktisat Fakültesi seminer ve kollogyomlarında da Türkiye için aynı yönden bir ekonomik aksiyon düşündüğünü, iktisadîlik prensibinden mahrum bir iktisadî Devletçilik ile, arasıra hesapsız ve prensipsiz liberal tahavvüller geçiren mütereddit Türk iktisadiyatı karşısında asıl ışığı kollogyomların tutacağını tasarladığını söylüyorlar. Fakat o zamanlar, Ankara'da kendilerini güya bir iktisadî düşünce sahibi addeden bazı siyasî çevreleri, bu ilmî toplantıların havasından hoşlanmamışlar, toplantıları durdurmuşlar-

6) Bk. İş Mecmuası, 1934, No. 1, sf. 74, Kz. No. 63, sf. 27.

7) Bk. G. Kessler: Türk İş Kanunu, 1936, İş Mecmuası, S. 2.

8) Bu hususta İş Koleksiyonlarına müracaat.

dır! Davet sahibi memleketin hayrına çalıştığına iman eden Profesör, bu defa yaratıcı bir cehd içinde hazırlamakta olduğu «Eser» i üzerine daha çok eğilmiş ve nihayet bilinen eserlerini Almanyaya avdetinden sonra neşretmiştir⁹.

IV

Biraz önce Sosyal Siyaset mensubu bir Alman ilim adamının «Sosyoloji» okutması karşısında Üniversite dışından bazı tenkitlelerin yükseldiğine işaret etmiştik. Prof. Kessler, bu tenkidi yapan kimisenin islâh edilen Üniversitenin Pedagoji Profesörü ve bir aralık da Sosyoloji Profesör vekili olan bir zat olduğunu görünce önce tebesüm etmiş, sonra tenkitçinin hocalık kıymetleri hakkında etraftan bazı şeyler öğrenince niçin islâhat esnasında vazifesine nihayet verildiğini sormuş, müteessir olmuş, hattâ görüşmek arzusu izhar etmiş, nihayet tenkitleri cevapsız bırakmanın daha uygun olduğuna karar vermişti¹⁰. Bu arada Edebiyat ve Hukuk Fakültelerinin Sosyoloji derslerine başlamak vesilesiyle Üniversite Rektörlüğüne verdiği ve program taslağı mahiyeti arzeden raporu unutmamalıdır. İleride (Türk Sosyoloji ve Sosyoloji Öğretimi Tarihi) ni inceliyecek olan kültür tarihçilerimiz için faydalı olur mülâhazasıyla bu raporu naklediyoruz¹¹.

İstanbul Üniversitesinde vazifeye başlamasını müteakip kaleme alınan bu rapor, üç sene sonra 1937 de işletmeye açılacak ilim müessesesinin, yani İktisat Fakültesinin, sosyal ilimler öğretimine ait projesi sayılabilir. Bu itibarla Fakültenin kuruluşunda Röpke, Neumark, Rustow... gibi ecnebi, Ömer Celâl Sarc, Fazıl Pelin, Muhlis Edhem... gibi yerli elemanların delâlet ve hizmetleri yanında Prof. Kessler'e ayrılacak büyük bir hizmet payı vardır. Kuruluştan sonra ise Profesörümüz, «canla başla!» sözüne uygun, geceli gün-

9) Prof. Rustow'un eserleri için şu eserimize bakınız : Türkiyede iktisat tedrisatı tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilâtı, 1946, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, sf. 91-92. Son günlerde çıkan «Yeni Yayınlar, 1963, sayı: Eylül, sf. 281 e bakılsın.

10) Bk. «Yeni Adam» koleksiyonları, 1934. Ayrıca İş, sayı 63, sf. 27 de «Yeni Adam» sahibi tarafından ileri sürülen iddia: «Sosyoloji diye şehir mütehassısı getirilmesi yürekler acısı ... ilh.».

11) Bu rapor «İş» de neşredilmiştir: 1934, sayı: 1, sf. 74. Aynı Mecmuanın 245. sayısında tekrar neşrediliyor.

düzlü bir çalışma ile müesseseyi her bakımdan kurmağa, Enstitü ve kütüphanesiyle teşkilâtlandırmağa, yaşatmağa ve memleket için faydalı olmasına gayret etmiştir ¹².

İktisat Fakültesi kürsüleri arasında daha ziyade Alman kültür çevresine uygun bir kürsü adı olarak vücutte getirilen «Sosyoloji ve Sosyal Siyaset» kürsüsü, kooperatifçilik ve şehircilik gibi ikinci derecedeki dersleriyle bir bütün olarak 1937 - 1961 arasında çeyrek asır boyunca devam etmiş, Profesörün Almanyada Göttingen Üniversitesine tâyininden ve ayrılmasından sonra da aynı çalışma temposu içinde devam etmiştir. Ancak 1961 de, kürsünün «Sosyal siyaset» bölümü, ayrı bir kürsü olarak, fakat bağlı oldukları «İktisat ve İhtimayyat Enstitüsü» içinde Sosyoloji Kürsüsü ile Sosyal öğretim ünitesini yine muhafaza ederek gelişmeğe başlamıştır. Profesör 1951 de Türkiyeyi terk ettiğine göre 1934 den sonra geçen 17 senelik hocalık hayatının on senesini hem Sosyoloji, hem Sosyal Siyaset öğretimi ile, son yedi senesini ise yalnız Sosyal Siyaset ve ona dahil sayılan kooperatifçilik ve şehircilik tedrisatı ile geçirmiştir. Biz şahsî alâkamız ve çalışma arkadaşlığımız bakımından kürsünün yalnız sosyoloji ve metodoloji branşı üzerinde duracağız.

İktisat Fakültesinde bir aralık Sosyoloji derslerine de yardım etmiş olan Prof. Rustow'un 17 senelik Türkiye ikâmetinin değerlendirilmesi üzerinde pek fazla durmayacağım. Doğrudan doğruya çalışma beraberliği yapmadığımız için bu hususu kendisiyle çalışmak fırsatını elde etmiş meslekdaşlara bırakmayı uygun buluyorum. Bununla beraber yukarıda kendisine ayırdığım paragraf bu hususta yetesiyle bir fikir verebilir. (Bu hususta İş ve Düşünce Dergisinin 245. sayısına bakılabilir.).

V

Prof. Kessler'in Türkiyeye gelmeden önce Sosyoloji ile doğrudan doğruya her hangi bir öğretim alâkası yoktur. Türkiyeye davet edildikten sonra kendisine Sosyoloji tedrisatının verilmesi kendisini şaşırtmamış değildir. Fakat asıl ihtisası olan Sosyal Siyasetin vasıflarına yabancı olmayan aksiyoncu, hareketçi, ekseriya volonta-

12) Prof. Kessler'in organizatörlüğüne ait rapor: «Türkiyede İktisat Tedrisatı» isimli eserimizdedir. Bk. sf. 118-120.

nist bir sosyoloji öğretimi siyasetine nümune bir sosyoloji istikame-ti hazırlamakta muvaffak olmuştur. Bu tedrisatın ders kitabını ilk önce Hikmet Somay tercüme ve neşretmiştir. İkinci ders kitabının tedrisinde gerek derslerinin sınıfta tercümesi, gerek basılmak üzere Türkçeye çevrilmesi tarafımdan yapılmıştır. Bu itibarla yakın temasın verdiği cesaretle doktrin bakımından söz söyleyecek durumda olduğumuzu zannediyoruz.

Mazisi çok eski olmayan Türk Sosyoloji öğretimi bir aralık İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde de «İlmi Cemiyet» adı altında ders vermiş olan İdare Hukuku Profesörü Ahmet Şuayıp'ın, pozitivist sosyoloji telâkkisini devam ettiren Taine'in sosyal hâdiselerin üç âmiller teorisi ile izah eden doktrininden ilham aldığı bilinir (1910 - 1914) ¹³. O sıralarda Diyarbekir İttihad ve Terakki Fırkası Şubesinin mümessili olarak Selânikte bulunan Mehmet Ziya Efendi, Selânikte Ziya Gökalp adıyla hususî bir lisede, daha sonra İstanbulda islâh edilmiş bir medresede ve nihayet İstanbul Edebiyat Fakültesinde «İçtimaiyat» dersleri verirken bilindiği gibi Durkheim sosyolojisinden mülhem olmuştur. (1910 Selânik, 1913 - 1919 İstanbul). Her iki istikamet, yani pozitivist ve Durkheim'cı istikametler içtimai aksiyona hiç de mani olmayan, belki onun yollarını gösteren determinist ve objektivist bir sosyolojiye dayanırlar. Bunların arkası sıra Mehmet İzzet'in ve Mustafa Şekip'in sert bir içtimai determinizm kabuğunu kırıcı, şahsiyete geniş nefes aldırıcı, daha ziyade psikolojiye ve sosyal ruhiyata mütemayil sosyoloji telâkkileriyle karşılaşılıyor ¹⁴. Ziya Gökalp kendi doktrinine muhalif olan bu telâkkilerin reisliğini yaptığı sosyoloji öğretimine yaptığı tesirden memnundur ¹⁵. Öte taraftan Üniversite dışında F. L. Play'nin «Science Sociale» mektebine dayanan ayrı bir Sosyoloji çığrının mevcudiyeti ve hattâ bazı anlarda Ziya Gökalp doktrini ile çatışması da malûmdur ¹⁶. Cemiyetlerin içtimai teşekküllerini tetkik eden, aksiyonu bu tetkiklere dayandıran yarı determinist, yarı aksiyoncu bir sosyoloji Üniversite dışında geniş bir münevverler çevresinde oldukça köklü bir şekilde yerleşmiş, hattâ günümüze kadar devam edegelmiştir ¹⁷.

13) Bk. Türkiyede İçtimaiyat, 1934, «İş», sayı: 3-4, sf. 146-170.

14) Bk. Prof. Şekip Tunç Armağanı, 1944, sf. 39.

15) «Türkçülüğün Esasları» mukaddemesi. Keza bunda önceki haşiyede zikri geçen eserde zengin notlar vardır.

16) Bk. Le Play Mektebi, «Metodoloji Nazariyeleri»nde, 1961, sf. 309-402.

17) Bk. Kz. sf. 410.

İşte 1933 - 34 Üniversite reformu sırasında Jena Üniversitesindeki vazifesinden uzaklaştırılan genç Alman sosyal siyasetçisi Dr. Kessler'in Türkiye'ye gelişi sırasında Türk sosyoloji dünyası bu durumda idi. Alman Profesörü bu duruma Birinci ve İkinci Dünya Harpleri arası dünyasının, bu arada Türkiye'nin de muhtaç olduğu aksiyonculuğu, sosyal iradeciliği aşılama ile belki bilmiyerek zamanı geçmiş bir hareketi uyandırmıştır, iddiasında bulunabiliyoruz? Bize göre evet. Öte yandan pozitivizm'in ve Durkheim'ciliğin zannedildiği gibi aksiyonu durdurucu, cemiyet hareketlerini kendiliğinden olan bir vaziyette bıraktığını zannetmek de hatalı bir düşünüş olmaz mı? Böyle düşünenler gerçek sosyolojik «Determinizm - Muayyeniyetçilik» ile felsefî veya dinî «Fatalizm - Kadercilik» i bir sayanlar olsa gerektir. Hakikatte Durkheim gibi Gökâlîp de başta başa içtimâî hareketin taraftarıdır¹⁸. Şu kadar ki «cemiyet» in fertlerden ibaret atomik telâkkisini gözönüne alan sübjektivist ve ruhiyatçı bir sosyoloji yerine, cemiyetin bütünü, cemiyeti terkip eden fertlerin ferdî psikolojisi dışında düşünülen bir sosyoloji ikame edilmektedir. Bu vaziyette sosyal siyasetçi bir Alman âliminin sosyal siyasetten tesir almış bir iradeci sosyoloji yolunda yürümesi, çevrenin yanlış anlaşılacak sosyoloji telâkkisiyle taban tabana zıt olmaktan uzaktır.

VI

Prof. Kessler, İktisat Fakültesinde bir aralık İktisat Tarihi dersi de okutmuştur. Esasen Üniversiteye 1934 de verdiği raporda «tâyinime ait görüşmeleri gözönüne alarak İktisat tedrisatına da iştirak etmeyi düşünüyorum.» demiştir¹⁹. Kendisine sosyal ve ekonomik hâdiselerin bütünü hakkında fikir veren Alman tahsil sistemi, Prof. Rustow'u da kendi branşı - iktisadî coğrafya - yanında demografiye, sosyolojiye, iktisat politikasına, hattâ bir aralık Felsefe Tarihi'ne de sevkmiştir. Ders programları dışında iktisat siyasetiyle iştigalini Üniversite dışı iş hayatından seçilmiş yerli ve e-nebi şahsiyetlerle birlikte hazırladığı kollojyomlarda daha yakından görüyoruz. Üniversal sayılabilecek olan bir kültür sevgisi Pro-

18) Muallimler Birliği'nce neşredilen «Ziya Gökâlîp» isimli makaleler kolleksiyonuna bakınız.

19) Yukarıdaki 11 işaretli haşiyeye bakınız.

fesör Rustow'u folklor ve etnografyaya kadar sevk etmektedir. İlk geldiği günden beri medeniyetler yatağı olan Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden gelen gençleri çevrelerinin folklorik ve etnografik mevzularıyla alâkadar ettiğini gördük²⁰. Türkiye'yi terkettiği güne kadar Üniversitedeki odasının duvarlarında Anadolu kadınlarının elinden çıkma ve başak saplarından yapılmış nazarlıklara, duvar süsleme eşyasına, o eski medeniyetler tabakasından kalma izler gözü ile bakıyor ve bunu kütüphanesini dolduran sosyo-antropolojik neşriyattaki Sümer ve Hitit ziraî medeniyetinin benzer eşyasiyle mukayese ediyor, medeniyetlerin birbirine bağlılığını dünkü ve bugünkü folklorik konulara etnografik eşyanın benzerliğine dayanarak ispata çalışıyordu. Benim de âzası bulunduğum ve 1927 de kurulan (Türkiye Halkbilgisi Derneği) nin tertip ettiği ve Prof. Orhan Tuna'nın tercüme eylediği bir konferansta Anadoludaki muhtelif medeniyet tabakalarının ziraî folklordeki tortularından bahsetmiş, daha sonra hazırladığı bir anketi, Üniversite bir broşür olarak neşretmişti. Adını zikrettiğimiz Dernek bu anketi sonradan bir broşür halinde tekrar bastırmış, ziraî folklor aitt konferansı da (İş ve Düşünce) Dergisinde neřrolunmuřtur²¹. 1949 da bu nevi araştırmaların iktisat öğretime tesirini arttırmak için benimle ve diğer arkadaşıyla Fakülteye verdiği bir karar üzerine (İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü) ne bağlı bir (Folklor ve Etnografya Merkezi) tesis edilmiş, Üniversite Merkez binasının üst katında şimdi bir kaç Profesör ve doğent arkadaşımızın yersizlik dolayısıyla işgal eylediği oda da aynı zamanda iktisadî öğretim vasıtalığı da yapacak folklor ve etnografya eşyasının toplanmasına başlanmıřtı²². Fakat bir müddet sonra Fakülte idaresinde vaki bir değişme Profesörün ve benim izinli olarak yaptığımız bir Almanya seyahati esnasında «Merkez»in tabelâsı iktisat dışı gibi görülen araştırmalardan hoşlanmıyan bir idareci tarafından her nedense sökülmüş ve bu suretle başlıyan hareket yüzüstü kalmıştır. Bundan altı ay önce Haydelberg'de kendisini ziyaret ettiğim zaman ilk iş olarak bu teşebbüsün ne olduğunu sormuş, menfi cevabı alınca son derece müteessir olduğunu, «başlanmış işlere neden memleketimizde devam edilmez?» gibi pek mânalı

20) Bk. A. Rustow : Anadolu'nun kadim iktisat ve âdetlerine dair kolokyum, 1939, sf. 1-32.

21) Bk. A. Rustow : Ziraî Folklor, çeşiren : Orhan Tuna, «İş ve Düşünce», 1962.

22) Bk. Folklor ve Etnografya Klavuzu, İktisat Fakültesi neşriyatı, 1948.

bir sal ile bahsi kapatmak istediğini grmtm. Böylece Prof. Rustow bilmeyerek Ziya Gökalp'ın izinde yürüdüğünü, sosyoloji ile folklor arasında bir köprü kurmaya ve bu köprüden iktisadın da dahil olduğu bütün sosyal ilimleri geçirmeyi düşündüğünü görmekteyiz. İktisat Fakültesince neşredilen bir brorde Profesörün ziraî folklorla ait izahatı ve tertip ettiği anketin sualleri ikinci defa bastırılarak Fakülte talebelerine dađıtılmıtır²³. Bu dağıtmanın temin ettiği etnografik malzemeden bir kısmı, tabelası atılan Arşiv Merkezindeki dolap ve cameknlar içinde hal bulunmakta, teşebbüsün geliştirilmesi için ortaya çıkacak bir himmet ve gayret sahibinin alkasını beklemektedir.

VII

Medeniyetler arasında veya aynı medeniyetin muhtelif lkele-ri arasında âlim g veya mübadelesi, meselâ Hugenot'lar misalinde ve Amerikaya ilim adamları g, yahut Birinci D. H. sonunda Rusyaya yabancı âlim dveti... gibi hallerde görüldüğü gibi çok bereketli neticeler doğurmuştur. 1933 - 1934 senesi Türkiyesi de, yaptđđı niversite reformu arkası sıra Türkiyeye gelen Alman Profesör kafilesinin İkinci Dünya Harbinden sonra yavaş yavaş Amerika-ya i bulmaları veya memleketlerine dönmeleri - bir tıp Profesörü Frank müstesna - 1950'yi takip eden yıllarda vukua gelmiştir. Alman limlerinin yuvarlak hesapla 1933 - 1953 arasında Türkiyeden ayrılmaları tamamlandıktan sonra bu gn ne Türkiyede, ne de Almanyada bir muhasebesi yapılmış deđildir²⁴. Yapıldığı takdirde nasıl bir netice elde edilecektir? Büyük lide sosyolojik bir araştırmanın konusu olabilecek bu hususa yardım olmak üzere İktisat Fakültesinin isimleri yukarıdaki paragraflarda geçen iki uzvunu ele alacağız.

1 — Prof. Kessler'in Türkiyeye gelmesi nında, yani 1933 - 1934 ders yılı başında Türk Sosyolojisinin yüksek öğretimdeki durumunu belirtmiştik. Tekrar edelim: Türkiyenin biricik niversitesinin yalnız bir Fakültesinde mevcudiyetini Ziya Gökalp'a borçlu olduğumuz

23) Bk. Kz. sf. 24.

24) Kolonya Üniversitesi Sosyoloji Profesörü R. König'in umumiyetle Hitlerzede Alman göçmen limlerine dair bir brort olup içinde sadece Türkiyeye gelenlerin adlarına işaret edilmektedir.

bir İctimaiyat Kürsüsü mevcuttur. O sırada henüz Türkiyeye vasil olmamış, fakat Türkiye Maarif Vekâleti adına kendisiyle mukavelle şartlarını Berlinde konuşmuş olan ve bir zamanlar Jena'daki talebeliği esnasında Prof. Kessler'e talebelik de yapan Berlin talebe müfettişi çok değerli maarifçi Cevat Dursunoğlu, onu Edebiyat Fakültesinin bu kürsüsüne angaje etmiştir. Esasen başka bir Fakülte de başkaca bir sosyoloji veya Profesörün mensup olduğu asıl disipline - yani Sosyal Siyaset'e - yakın bir ilim dalı yoktur. Yüksek Ticaret ve İktisat mektebinde Almanların «Sosyal Siyaset» inin aynı olan bir «İctimaî İktisat» dersi varsa da bu dersin hocası - Prof. Vehbi Sarıdal - vardır. Hem de bu mektep *yüksek* olmasına rağmen Üniversite çerçevesi dışındadır. Mamafih aradan çok geçmeden 1937 de İktisat Fakültesi kurulmuş, Prof. Kessler de dediğimiz gibi ihtisasına uygun disipline kavuşmuştur.

O halde Profesör'ün Türkiyede bıraktığı tesir bahis mevzuu olurken şu ilim dalları üzerinde uzun veya kısa işaretlerle durmak gerekecektir.

A — SOSYOLOJİDE

Almanyada öğretimiyle meşgul olmadığı bu umumî ve nazari cemiyet ilmi sahasında Prof. Kessler büyük bir gayret sarfederek az zaman içinde ders kitabını yazmağa muvaffak olmuştur. Bu kitap bizde alışılmamış bir sosyolojik zihniyetle örülüdür. Detertinist değil, iradeci, objektivist değil, ahlâkî ve sosyal bir sübjektivizm ile meşbu', teorik ve doktriner değil amelî ve tatbikidir. Kendisine karşı çevrede vaki hücumlar da «sosyolojinin yalnız bir çeşitidi olabilir» gibi doğmatik bir telâkkiden ötürüdür. Profesör, 1933 - 1934 ders yılından 1937 senesi ikinci cömeştire başına kadar Hukuk ve Edebiyat Fakültelerinde bazan ayrı ayrı, bazan müsterek olarak verdiği Sosyoloji derslerinde daima heyecanlı bir aksiyonculuk gütmüştür. Bu durum onu, pek tabiî olarak, Üniversite dışı sosyal faaliyetlere de sevketmiştir. Bu faaliyetler nelerdir? O devri yaşamış olanlar bu sorunun cevabını çok iyi bilirler. Münevverlerin ve talebelerin Üniversite semtindeki dumanlı ve oyunlu kahve hayatını görerek son derece sinirlenen Prof. Kessler, talebe ve meslekdaşlarını tatil ay ve günlerinde «tabiat» a çekmek istemiş, Türkiyenin yakın ve uzak tabiat köşelerini adım adım gezip temaşa etmiş, İstanbul'a en ya-

kin olan Uludağ üzerinde çok durmuş, bu kararı yürütmek için de derhal bir (Uludağ Derneği) kurmuştur. Sanayi müesseselerinde bizzat yaşanan bir sosyal tecrübe fikrini talebelerine ve bizler gibi genç meslekdaşlarına yaşatmak için sık sık meslekî gezintiler tertip etmiştir. Türkiyenin sahipsiz çocuk meselesine sahip çıkmaya çalışmış, perişan kooperatifliğimizin dertlerine derman aramış, İstanbul Belediyesinin ifa ettiği hizmetlere, o zamanlar Belediye İktisat Müdürü olan Asım Süreyya Beyin delâletiyle rehberlik etmeye gayret etmiş, Prof. Kessler, Türkiyede ilk neşriyat olarak Belediyece bastırılan (Büyük Şehirler...) adlı risalesini 1934 de neşretmiş, nihayet İstanbulun cadde ve sokaklarını dolduran dilenciler için işlâhaneler ve iş evleri kurmayı düşünmüş, sokaklarda hayvanlara işkence edenleri önce konuşmaya çabaladığı sevimli Türkçesiyle aydınlatmaya gayret etmiş, aydınlanmayı kabul etmeyenleri Şişlideki «Hayvanları Koruma Cemiyeti» ne bizzat giderek şikâyet etmiştir. İlâhiyatçı olan babasından tevarüs ettiği kuvvetli ve gergin dinî psikolojiyi lâıyk bir ahlâkî tefekkürle yuğurarak amelî sosyolojinin her nevi üzerinde telkinkâr neşriyatta bulunmuş, böylece sosyolojinin sadece nazarî konular üzerinde fikir mümareseleri yapmaktan çok içtimaî realite köşelerini aydınlatıp düzeltme vasıtası da olabileceğini Üniversite içi ve dışı çevreye haykıran bir sesle anlatmağa çalışmıştır. Hülâsa Prof. Kessler'in 3 Fakültede - Edebiyat, Hukuk ve İktisat Fakültelerinde - on sene kadar devam eden Sosyoloji tedrisatının teorik bakımdan harekete ve aksiyona dönük yönü, pratik bakımdan elle tutulur içtimaî ahlâk meselelerini ele alan tarafı ne kadar ehemmiyetle gözönünde tutulsa azdır. Tarafımdan tercüme edilen «İçtimaiyata Başlangıç», işte karakteri bu olan bir amelî sosyolojinin teorisi sayılabilir²⁵. Bu teori kendisinden sonra Türk sosyolojisinde devam eden bir iz bırakmış mıdır? Bu suali şimdilik sadece ortaya koymakla yetiniyoruz.

B — SOSYAL SİYASETTE

Yukarıda işaret edildiği gibi 1937 ders yılının ikinci sömestresi, ne için Türkiye'ye davet edildiğini pek anlamayan Profesörün asıl kendi disiplinine kavuştuğu günle başlar. Zira Lâypzig ve Jena Üni-

25) Prof. Kessler'in Sosyoloji Dersleri ilk defa Hikmet Sadık tarafından, ikinci defa tarafından çevrilmiştir. Bk. İçtimaiyata Başlangıç, 1936.

versitelerinin genç sosyal siyasetçisi Türkiyenin iş ve işçi meselelerine yönelecek sosyal siyaseti tesise başlayacaktır. Gerçi sosyoloji derslerini de ekseriya bu gaye için istismar etmekten çekinmezdi. Hattâ 1936 da çıkarılan Türk İş Kanunu karşısında son derece heyecanlanmış, bir kaç dersini Çalışma Sosyolojisinin ehemmiyetini anlatmağa hasretmiş, hattâ bir sosyoloji dergisinde bu Kanunun ehemmiyetine dair bir makale kaleme almış, fakat ne de olsa mustakil bir disiplinin kurulması onu -tekrarlıyalım - kendini bulmaya sevk etmiştir ²⁶.

Prof. Kessler'in Sosyal Siyaset sahasında Türkiyede bıraktığı iz ve eser her türlü tahminin fevkindedir ²⁷. Profesörle temasımdan önce Almanyada Sosyal politika ile alâkalı ikinci bir yüksek tahsil yapmış olan Dr. Orhan Tuna her ne kadar esasen yolunu bulmuş, çalışma sahasını tâyin etmiş genç bir ilim adamıdır. Fakat bu zemin üzerinde İktisat Fakültesine intisaptan sonra formasyonunu sosyal siyaset mütehassısı Prof. Kessler'in yanında tamamladığı inkâr edilemez. Daha sonraları bir müddet dersin asistanlığını yapan Dr. Ekmel Zâdil de aynı kadro içinde nasibini almıştır denebilir.

Bugün Çalışma Bakanlığı İşçi Sigortaları ve İş ve İşçi Bulma Kurumlarında çalışan ve 1937 - 1951 arasında Fakültede okuyan ve çıkan Sosyal Siyasetçi, sosyal sigortacı, Çalışma Vekâleti Müdür ve memuru olanlar, «Türkiyede Prof. Kessler sosyal siyaset çıkışı»nın mahsulü sayılırlar. Etraflı bir Prof. Kessler bibliyografyası hiç şüphesiz 1937 - 1951 arasındaki neşriyatının listesini de ihtiva edecektir. Böyle bir liste karşısında ona Türkiyede sosyal siyaset kurucusu ve yayıcısı rütbesini vermek bir zaruret olacaktır. İktisat Fakültesinin «İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü» nün üç odasının duvarlarını süslüyen sevimli çehresi, aynı zamanda işveren ve işçi sendikalarının, hattâ resmî çalışma teşkilâtının toplantı salonlarında da görmek kadirşinaslığın en asgarî dileğini teşkil etmektedir.

C — KOOPERATİFÇİLİKTE

Profesör, 1937 de kurulan İktisat Fakültesinin Edebiyat Fakültesinden nakledilen (Sosyoloji) dersine yalnız (Sosyal Siyaset) i

26) Bk. G. Kessler: Türk Emek Kanunu, «İş», 1936.

27) Bk. Orhan Tuna: Kessler Hocanın Ölümü, «İşçi Postası» Gazetesi, 1963, 4, 5, 6 - Aralık - 1963 nüshaları.

değil, aynı zamanda (kooperatifçilik) i de eklemiştir. Bazılarının bu üç - hattâ şehircilikle beraber dört - disiplinin bir kürsüde toplanmasının mantıkî bulmamalarına rağmen henüz işbölümü derecesine yükselmemiş olan akademik hayatımız için tabii görülmelidir. Öte taraftan Prof. Kessler her dört sahayı da kaplıyan bir öğretim ve terbiye sistemi içinde yetiştirmiştir. Belki (Sosyoloji) bu sisteme yabancı idi. Bu da 1933 Türkiyesinin kültürel şartları ile izah edilebilir.

1933 - 1937 deki bu disiplin beraberliği zamanı gelince bölünmeye tâbi tutulabilirdi. Elverişli elemanlar yetişsin. Nitekim 1961 de bu bölünme gerçekleşmiş, (Sosyal Siyaset), (Sosyoloji) den ayrı bir kürsü olarak kurulmuş ve Fakültenin gerek yetişen elemanları itibariyle, gerekse memleketin sosyal adaleti temin edici şartlarını hazırlama bakımından Fakültenin tâbir caizse en *sosyal* kürsüsü haline gelme yolunu tutmuştur.

İleride kooperatifçiliğin de ayrı bir kürsü olmasına intizaren şimdilik (Sosyal Siyaset) içinde bulunduğu malumdur. Gerek Prof. Kessler zamanında, gerek bugüne kadar aynı durum karşısındayız.

Kooperatifçilik yüksek öğretim konusu olarak İktisat Fakültesinin kuruluşu anında İstanbuldaki Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebinde, Ankara Hukuk Fakültesinde birer disiplin olarak esasen mevcut idi. Yeni bir İktisat Fakültesi için ise bu disiplinin en başta yer alması gerekirdi. Nitekim 1937 ile bu yer hazırlanmış, Sosyoloji ve Sosyal Siyaset derslerini veren Prof. Kessler tarafından benimsenmiş, az zamanda ders notları hazırlanmış ve dersler tarafından tercüme edilerek kitap halinde de bastırılmıştır²⁸.

1951 de Profesörün Almanya'ya avdetinden sonra bir müddet tarafımdan doğrudan doğruya tedris edildiği sırada Prof. Kessler'in «Ümumî Kooperatifçilik» ini tamamlayacak bir «Türkiyede Kooperatifçilik» adlı ikinci ders kitabı da tarafımdan vücade getirilmiş, daha sonra bu öğretim Sosyal Siyaset disiplinine terk edilmiştir²⁹.

28) Bk. G. Kessler: Kooperatifçilik, çeviren: Fındıkoğlu, 1946, Üniversite neşriyatı. Bu tercüme, tercüme bakımından Dr. Y. Saim Atasagun ve Prof. Muhlis Ete taraflarından şiddetle tenkit edilmiş ve bu tenkitlerin cevabı verilmiştir.

29) Bk. Fındıkoğlu: Türkiyede Kooperatifçilik, 1953, sf. 1-302.

Prof. Kessler'in Türk kooperatifçiliğindeki yeri belki çığır açıcılıktan yana mühim değildir. Zira bu sahada adım atmış yerli mütefekkirlerimiz mevcuttur³⁰. Fakat gerçek kooperatifçiliğin hem teoride, hem tedrisatta, hem de kooperatif hareketlerinden gözönüne alınması yolunda açtığı heyecanlı mücadeleler, bazan resmî teşkilâtların kooperatifleri takip ile mükellef organlarının ihmalkâr davranışlarını acı acı tenkide kadar varmış, kendisine açık veya sinsî serzenişler yapılmış, fakat o, yabancı bir memlekete adetâ sığınmış bir ilim adamı olmasına rağmen bu serzenişlere asla boyun eğmemiş, tenkit ve mücadelelerine yine de devam etmiştir. Bu arada nazariye bakımından en ziyade hücum ettiği husus yapı kooperatifçiliğimizin tuttuğu yoldur. İnşaatın bitiminden sonra evlerin fertlere tapulanması, ona göre kooperatifçilik değil, alelâde inşaat şirketçiliği olabilirdi. İstanbul Üniversitesine gelmeden önce kooperatifçilik dersini verdiği Jena'daki yapı kooperatiflerini daima misal olarak zikreden Prof. Kessler, evlerin kooperatiflerin mülkü olarak kalması gerektiği üzerinde ısrarla durmuş, fakat bu ısrar sadece «haklısın ama...» ile başlayan mütebessim mülâhazalarla karşılanmıştır. Kooperatifçiliğin diğer sahalarında da aynı ilmî tenkitleri yapan Profesör, sosyal adaletin yollarından biri olan kooperatifçiliğin Türkiyede istihsal, istihlâk, kredi ve yapı sahalarındaki kötü tatbikatından daima şikâyet etmiştir. Bu şikâyete bugünkü cılız ve fersiz Türk kooperatifçiliğinin de halâ meydan verdiği inkâr edilemez. Kıymetli Profesörün bu sahadaki hizmeti yerli elemanlarca ele alınmaya ve idame edilmeye son derece muhtaçtır.

D — ŞEHİRCİLİKTE

Prof. Kessler Türkiyenin en yeni Fakültesindeki dört disiplinli kürsüsünün son dalı olarak şehirciliği de tedris etmiştir. Bu tedrisatın, o zaman Ankara'ya nakledilmiş olan «Mülkiye» de de (Türk Reuter) diye sonradan şöhreti dünyayı saran ve bir müddet Berlin Belediye Reisi olan Prof. Reuter tarafından yapılmaya başlandığı malûmdur.

Hülâsa Prof. Kessler'in 1933 - 1951 arası Türkiye ikametini kıymetlendirme, bu dört disiplinin öğretimde ve tatbikatta takip edil-

30) Türk kooperatifçilik tarihi için değerli kooperatifçi Remzi Saka'nın «Sigorta Dünyası, 1963» de tefrika edilen etüdüne bakılabilir.

miş tarzını yakından takip etmekle mümkündür. Onun volontarist, aksiyoncu Sosyoloji doktrini gibi Sosyal adaletçi kooperatifçiliği de kültür tarihimizin araştırmacılarına, genç Türk Sosyologlarına ve İçtimai politikacılarına bir imtisal nümunesi gibi gösterilmeye değer. Eğer Sosyoloji, bütün sosyal konuları ihtiva eden Üniversal bir disiplin ise Prof. Kessler Türkiyede bu disiplinin minnet ve şükranla yadedilecek bir şahsiyeti olarak daima yaşıyacaktır.

VIII

Türk Sosyolojisinde, daha doğrusu Türkiyedeki Sosyoloji hareketleri tarihçesinde her iki Alman Profesörünün tetkike, tahlile ve kıymetlendirilmeye değer izleri ve tesirleri vardır. Bu iz ve tesirleri bir çıkır ve bir mektep halinde genişletmek ve köklendirmek o tesirlere maruz kalan yerli ilim adamlarına düşen bir vazifedir. Eğer aldanmıyorsak Prof. Orhan Tuna Sosyal Siyaset sahasında Prof. Kessleri, Prof. Sabri Ülgener İktisat Tarihciliği ve Felsefesi vâdisinde Prof. Rustow'a bağlanabilirler ve her iki Türk ilim adamı her iki Alman ilim adamının izinde yürüyen, fakat hâdiseleri tefsir hususunda belki onlardan ayrılan iki fikir işçisi gibi düşünülebilirler. Bu bağlamadaki isabet veya isabetsizlik ancak tesir yaptıkları iddia edilen Alman âlimleriyle tesire maruz kaldıkları düşünülen Türk fikir adamlarının eserlerinin mukayeseli bir tahlile tâbi tutma neticesinde anlaşılacaktır. Şunu da söyliyelim ki her iki Alman ilim adamı kemal ve olgunluk devrelerini Türkiyede geçirmişlerdir. Birisi Türkiyeyi Sosyal tecrübeler lâboratuvarı olarak gözönüne almış, bu lâboratuvarın köşelerinde gezip dolaşmış, yerli fikir adamlarını kendisine hayran kılan bir ilmî tecessüsle Türkiye realitesinin sosyal hususiyetlerini yoklamış ve konusunu sevmiş, ayrıca o realiteye tesir etmeye çalışmış, heyecanlı bir ilim adamı, diğeri Türkiyeyi dünya hâdiselerini takip eden bir observatuvar kulesi farzederek kendi içine dönük halde iktisadî felsefesinin ağlarını kurmuş, nihayet Almanyaya dönünce bu observatuvardan yapılmış müşahedelerin sosyolojik tefsirlerini ortaya atmış, fakat bu defa Prof. Kessler'in Türkiyede gösterdiği aksiyonculuğu kendi memleketinde takip ederek dışa dönük bir sosyal şuur sahibi olduğunu da göstermiştir. Bu davranışın kendisine yüksek şeref payeleri temin ettiğini biliyoruz. Hamburg Üniversitesi ona doktorluk şerefini hazırlamış, Prof. Erhard'ın riyasetindeki Alman İktisat Şûrasında «Sosyal Pi-

yasa Ekonomisi» politikasını hazırlıyanlara ve dolayısıyle Alman İktisadî mucizesini yaratanlara katılmıştır. Gerek bu şeref, gerek Prof. Kessler'in Almanyada 70 ci yaş dolayısıle gördüğü itibar acaba Türkiye'ye çok yaşlı olarak gelmemiş olan Profesörlerin Türkiye'deki ikametlerine borçlumudur? Her iki âlim hayata gözlerini kaparken her halde Türkiye'ye karşı minnettarlık duygularıyla dolu anlar geçirmiş olacaktırlar³¹.

---

31) İki Alman sosyoloğu hakkında «İş ve Düşünce» Dergisi koleksiyonlarına, bilhassa koleksiyonun 245. nüshasına bakılsın.